

## تحلیل محتوای توصیفی تصاویر کتب علوم تجربی دوره ابتدایی براساس معیار عدالت جنسیتی<sup>۱</sup>

اعظم قادری روسنگ<sup>۲</sup>، فائزه کندری<sup>۳</sup>

### چکیده

در سالیان اخیر تغییراتی مهم در تدوین کتب درسی صورت گرفته و محتوای آن‌ها بازنگری شده است. پژوهش حاضر هدف خود را بر بازنمایی عدالت جنسیتی در کتب علوم تجربی پایه اول تا ششم ابتدایی (۹۹-۹۸) متمرکز کرده است و به بررسی میزان توجه به عدالت جنسیتی به تفکیک هردو جنسیت براساس برابری تعداد تصاویر دارای دختر و پسر و نیز برابری تعداد دختران و پسران در مجموع تصاویر کتب علوم دوره ابتدایی، پرداخته است. روش پژوهش حاضر تحلیل محتوای توصیفی است. روش جمع‌آوری داده‌ها به صورت کمی بوده است. جامعه آماری شامل تصاویر دارای دانش‌آموز در کتب مذکور است. نمونه آماری برابر با جامعه آماری در نظر گرفته شده است. ابزار پژوهش فرم تحلیل محتوای توصیفی تصاویر است. داده‌های پژوهش حاکی از آن است که تصاویر کتب مذکور به طور تقریباً یکسان به جنسیت دختر و پسر پرداخته است و تبعیض جنسیتی قابل توجهی مشاهده نشد. نتایج این پژوهش متفاوت از نتایج پیشینه است؛ بنابراین عدالت جنسیتی در کتب علوم تجربی شش پایه دوره ابتدایی در سال ۹۹-۹۸ بیشتر رعایت شده است.

**واژگان کلیدی:** تحلیل محتوا؛ عدالت جنسیتی؛ کتب علوم تجربی دوره ابتدایی.

<sup>۱</sup> تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۵/۱۲ - تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۹/۶/۲۶

<sup>۲</sup> دانشجوی کارشناسی، رشته علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان شهید هاشمی نژاد مشهد a.ghaderi.r.78@gmail.com

<sup>۳</sup> دانشجوی کارشناسی، رشته علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان شهید هاشمی نژاد مشهد، نویسنده مسئول Daryakondori@gmail.com

## مقدمه

امروزه برخلاف ارزش‌ها و هنجارهای پیشین، به سهولت شاهد رابطه با جنس مخالف خارج از چهارچوب قواعد پذیرفته‌شده‌ی فرهنگی هستیم و آنچه زنگ هشدار را به صدا درمی‌آورد، پایین آمدن سن در اینگونه روابط است؛ منسجم نبودن خانواده، تکنولوژی‌های جدید ارتباطی، رسانه‌های گروهی، عاملیت جنس مخالف، جابه‌جایی هنجارها و ارزش‌های مدرن و سنتی و کسب پذیرش اجتماعی در گروه دوستان مهم‌ترین عوامل مؤثر در سوق دادن دانش‌آموزان به چنین روابطی است (نوغانی دخت بهمنی، محمدی، ۱۳۹۵). روابط اجتماعی صحیح افراد یکی از مهم‌ترین اهداف نظام آموزش و پرورش بطور همگانی است (هدایتی، قائدی، شفیع‌آبادی و یونسی، ۱۳۸۸). همچنین از اهداف آموزش و پرورش ابتدایی، آموزش هنجارهای اجتماعی مطلوب است بر اساس اینکه کودکان در این دوره از نظر فکری، قادر به درک قواعد هستند؛ مدرسه در دوران ابتدایی به آموزش هنجارها و ارزش‌های اجتماعی مانند تعامل اجتماعی صحیح می‌پردازد (سمعی درونه، ۱۳۹۴). «در میان نهادهای اجتماعی، آموزش و پرورش بیشتر از سایر نهادها و از طریق کتاب‌های درسی متولی و مسئول متخلق بارآوردن دانش‌آموزان می‌باشد» (آتشک، توفان و احمدی، ۱۳۹۱: ۱). درس علوم تجربی از دروس اصلی و مهم دوره ابتدایی است و محتوای این درس دو وظیفه مهم شناخت نیازهای فطری و شگفتی‌های جهان خلقت و عظمت خالق و نیز آموزش دانش موردنیاز زندگی حال و آینده برعهده دارد، براین اساس کارشناسان گروه علوم تجربی دفتر تالیف کتاب‌های درسی (فلاح یخدانی، اخوات و ناظمی اردکانی، ۱۳۹۵) و نیز مربیان و برنامه‌ریزان آموزشی وظیفه مهم و سنگینی در فرآیند تعلیم و تربیت، در جهت طراحی برنامه‌های تربیتی متناسب با نیازهای جامعه و اهداف آموزش و پرورش دارند (استاد حسنلو، فرجی خیایوی و شکراللهی، ۱۳۹۱).

«یکی از مهمترین شاخص‌های توسعه جوامع بشری، عدالت آموزشی است» (اسلامی هرنندی، کریمی و نادری، ۱۳۹۷: ۱۲). «عدالت یکی از مسائل اساسی است که فیلسوفان و اندیشمندان همواره بر آن تأکید داشته و اکثر فلاسفه کم و بیش بدان پرداخته‌اند» (ترکاشوند، کشاورز و صالحی و میرزاحمدی، ۱۳۹۷: ۳۸۲). «پیرامون مفهوم عدالت در طول تاریخ

نظریه‌های گوناگونی تبیین شده‌است. فیثاغورث<sup>۱</sup> عدالت را رعایت حقوق افراد مطابق استعدادهای طبیعی آن‌ها می‌داند؛ از نظر سقراط<sup>۲</sup> عدالت رعایت نوعی تناسب و هماهنگی است؛ از دیدگاه افلاطون<sup>۳</sup> عدالت نوعی تناسب و تعادل در امور است؛ به زعم رواقیون همه انسانها برابرند. عدالت یعنی رعایت تساوی در زمینه استحقاق‌های متساوی؛ عدالت اجتماعی عبارت است از ایجاد شرایط برای همه به طور یکسان و رفع موانع برای همه به طور یکسان. یکی از مؤثرترین راه‌های تحقق عدالت اجتماعی تأمین فرصت‌های یکسان برای دسترسی عموم افراد جامعه به آموزش و پرورش است و همه آحاد انسانی حق دارند از آموزش و پرورش یکسان برخوردار گردند» (عکاشه، شریف و جمشیدیان، ۱۳۸۷: ۲۸۸).

«یکی از مهم‌ترین جنبه‌های اجتماعی شدن کودکان پذیرفتن نقش‌های جنسیتی از سوی آن‌ها است. جنس، مشخصه‌ای زیستی و بنابراین ذاتی، تغییرناپذیر و گریزناپذیر است. پس اندام بدن یا نوع و مقدار هورمون‌ها پدیده‌هایی جنسی هستند که از بدو تولد بر بدن تحمیل می‌شوند. اما زنانگی، مردانگی، رفتارها، هنجارها و ملاک‌های آن‌ها از جنسیت سرچشمه می‌گیرند. جنسیت مشخصه‌ای زیستی نیست؛ بلکه نقشی است که جامعه آن را در روند تربیت تعریف و القا می‌کند. برای نمونه در جوامع مشخص نقش‌های جنسیتی شیوه آرایش و نوع پوشش زنان را مشخص می‌کنند و با آرایش و پوشش مردان متفاوت است. نقش‌های جنسیتی اقتضا می‌کنند که مردان خشن و مسلط و زنان ظریف و زودرنج باشند. این ویژگی‌ها ذاتی نیست؛ بلکه محیط اجتماعی آن‌ها را القا می‌کند» (عابدینی بلترک، لیاقت‌دار و منصور، ۱۳۹۳: ۲۰).

«مدرسه نقش بسیار مهمی در راستا و ارتقای شخصیت دانش‌آموز، نگرش، مهارت دارد و نیز آگاهی آنان را بهبود بخشد. برنامه درسی به عنوان بدیهی‌ترین رهیافت و راهبرد اساسی در راستای این مفهوم و مؤلفه‌های مربوط به آن به کودکان و دانش‌آموزان است. محتوا از مهم‌ترین عناصر برنامه درسی آموزش و پرورش است که شامل دانش‌ها (حقایق، اصول، تعاریف و

<sup>۱</sup> Pythagoras

<sup>۲</sup> Socrates

<sup>۳</sup> Plato

تبیین‌ها) و مهارت‌ها و فرآیندها (محاسبه، تفکر منطقی، خواندن و نوشتن و...) و ارزش‌ها (درست و نادرست، زشت و زیبا و...) است و دانش‌آموزان در حین فرآیند یاددهی-یادگیری با آن ارتباط برقرار می‌کنند (نوریان، ۱۳۸۹). در حقیقت کتب و مطالب درسی به مراتب نقشی بیش از انتقال اطلاعات به کودکان را برعهده دارند. علاوه بر آن، با توجه به اهمیتی که این مسائل همانطور که عنوان گردید در زندگی افراد و آموزش به دانش‌آموزان داشته‌است؛ لازم است محتوای موجود در کتب درسی به عنوان مهم‌ترین آموزش بررسی و تحلیل شود؛ تا میزان توجه به هر یک از مفاهیم مورد نظر مشخص شود. بطور کلی تصورات غالب جنسیتی، باورها و عقاید فرهنگی جامعه را درباره آنچه باید نقش‌های جنسیتی باشند، منعکس می‌کنند. این تصورات از نهادهایی چون مدرسه و خانواده آغاز می‌شود و در محل‌های کاری و دوستانه به تدریج از کودکی تا بزرگسالی به افراد منتقل می‌شود» (عابدینی بلترک و دیگران، ۱۳۹۳: ۲۰-۲۱).

«کتاب درسی یکی از عناصر مهم در نظام آموزش و پرورش تلقی می‌شود که در تحقق اهداف آموزشی نقش اساسی دارد. در ایران نیز بیشتر فعالیت‌های آموزشی در چارچوب کتاب‌های درسی انجام می‌شود و بیشترین فعالیت‌ها و تجربه‌های آموزشی دانش‌آموزان و معلم حول محور آن سازمان‌دهی می‌شود» (هرندی، ۱۳۹۷: ۱۳۹). با توجه به این که برنامه درسی راهبرد و رهیافتی بدیهی در راستای مفهوم عدالت جنسیتی است، لازم است کتب درسی ابتدایی مانند کتاب علوم تجربی، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عناصر آموزش و پرورش که نقش مؤثری در شکل‌گیری شخصیت، نگرش، مهارت و رفتار اجتماعی دانش‌آموزان دارد، به لحاظ میزان توجه به عدالت جنسیتی براساس برابری تعداد تصاویر دارای دختر و پسر و نیز برابری تعداد دختران و پسران در مجموع تصاویر کتب علوم دوره ابتدایی، بررسی و تحلیل شود.

«تصاویر همیشه در یادگیری و انتقال آن به دنیای واقعی اهمیت دارند؛ از نقاشی‌های درون غار گرفته تا آثار روی دیوار کلیساهای قرون وسطی و تصاویر کتاب کودکان، زبان تصویر قادر است موثرتر از هر وسیله ارتباطی دیگر، دانش بشر را نشر دهد؛ یکی از روش‌های یادگیری دیدن تصاویر است که از دیرباز در کتاب‌های آموزشی از آن استفاده شده‌است» (نظری‌منظم و موسوی، ۱۳۹۵: ۳۱). با در نظر گرفتن این موضوع در پژوهش حاضر میزان توجه کتب علوم ابتدایی به جنبه‌های عدالت جنسیتی بر اساس برابری تعداد تصاویر دارای دختر و پسر و نیز

برابری تعداد دختران و پسران در مجموع تصاویر کتب علوم دوره ابتدایی بررسی و تحلیل شده است.

مطالعه پژوهش نشان دهنده الگویی اساسی است که در حوزه آموزش‌های فرهنگی مانند ادبیات و فیلم نقش اصلی و برتر به مردان داده می‌شود و اینگونه کلیشه‌های سنتی در همه‌ی فرهنگ‌ها همچنان ادامه دارد. در نظام آموزشی و برنامه درسی نیز مطالعات نشان می‌دهند که مردان نسبت به زنان جایگاه بالاتری دارند. تحقیقات در زمینه‌هایی چون تعداد تصاویر مردان در مقابل زنان، نقش‌های شغلی، کلیشه‌های شخصیتی و الگوهای اجتماعی مطرح شده مردان در مقابل زنان، بطور آشکاری از جایگاه بالاتر مردان نسبت به زنان حکایت دارد. به عبارت ساده می‌توان گفت کتاب‌های درسی نقش بازتولید کلیشه‌های شغلی و شخصیتی را برعهده داشته‌اند. (مرزوق و دیگران، ۱۳۹۴)

پژوهش حاضر به بررسی میزان توجه کتب علوم تجربی ابتدایی به عدالت جنسیتی در تصاویر پرداخته است مشاهده و تاکید بیشتر روی یک جنسیت خاص در تصاویر کتب درسی بر تفکر دانش‌آموزان اثر داشته است و رفتار و نقش عملی آن‌ها را در جامعه شکل می‌دهد و بیانگر این نکته است که آن جنسیت توانمندتر و کارآمدتر در جامعه عمل خواهد کرد. پژوهش‌های پیشین همانند این پژوهش به شمارش و ارائه آمار و ارقام پرداخته‌اند. با این حال پژوهش‌های پیشین بطور خاص به درس علوم تجربی ابتدایی نپرداخته‌اند.

در پژوهش بازنمایی کلیشه‌های جنسیتی در کتاب‌های فارسی دوره‌ی پنج ساله‌ی ابتدایی به بررسی نقش دختران و پسران در متن‌ها، تصاویر کتاب‌های درسی فارسی، تعداد مؤلفان دختر و پسر کتب فارسی، شاخص‌ها و نسبت‌های کلی و جزئی تبعیض جنسیتی پرداخته است. این مقاله ماهیت تبعیض جنسیتی کتب درسی فارسی را در دوره ابتدایی نشان داد و در تصاویر زنانه و مردانه کتب درسی بیشترین و کمترین تبعیض جنسیتی در بین کتب فارسی ابتدایی از لحاظ متون و تصاویر به ترتیب کتاب‌های پنجم و دوم ابتدایی نیز بود (آبروشن، ارجمندی، ۱۳۹۱).

داده‌های بدست آمده از مطالعه عابدینی بلترک و همکاران در پژوهش بازنمایی نقش‌های جنسیتی در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی ایران، بیانگر آن است که کتب تحلیل شده بر نقش

مردان بیشتر از زنان تکیه داشته‌اند، این امر هم در ارتباط با تصاویر آمده در کتاب‌ها و هم در ارتباط با مشاغل است (عابدینی بلترک و دیگران، ۱۳۹۳).

داده‌های پژوهش تحلیل محتوای مقایسه‌ای تصاویر کتاب‌های درسی ایران و سوریه برابری نقش‌های جنسیتی نشان داد که تصاویر مربوط به جنس مذکر در هر دو کشور به وضوح بیشتر از جنس مؤنث است و حدود ۶۰ درصد از داده‌های پژوهش متعلق به جنس مذکر و حدود ۴۰ درصد از آن‌ها متعلق به جنس مؤنث است (تقی نژاد، قاسمی و نوروزی، ۱۳۹۴). داده‌های پژوهش بازتولید نقش‌های جنسیتی در کتاب‌های فارسی مقطع ابتدایی نشان داد که در پایه‌های تحصیلی دوم تا پنجم ابتدایی، تصویرهای مربوط به جنس مذکر به وضوح بیشتر از تصویرهای مربوط به جنس مؤنث است، به طوری که سهم مردان در تمامی پایه‌های تحصیلی مذکور معادل ۷۵ درصد از کل تصاویر ارائه شده است (افشانی، عسکری ندوشن و نجف آبادی، ۱۳۸۸).

داده‌های پژوهش تحلیل محتوای کلیشه‌های جنسیتی در کتب فارسی دوره ابتدایی نشان داد که بیشترین تصاویر ارائه شده مربوط به مردان بوده و مردان شخصیت‌های اصلی و فعال داستان را تشکیل می‌دهند (نوغانی، رحمتی و محمودی، ۱۳۸۹). باتوجه به تغییراتی که در سال‌های اخیر در کتب ابتدایی صورت گرفته پژوهش حاضر برخلاف پژوهش‌های پیشین به بررسی کتب ۹۸-۹۹ پرداخته است و به نتایج متفاوتی دست یافت. همچنین برخلاف پژوهش‌های پیشین که اغلب به بررسی کتب فارسی ابتدایی پرداخته‌اند، به بررسی کتب شش پایه علوم تجربی ابتدایی پرداخته است و از افراد بزرگسال صرف‌نظر کرده و فقط دانش‌آموزان را از لحاظ عدالت جنسیتی بررسی کرده است.

### پرسش‌های پژوهش

- ۱- چند درصد از تصاویر کتب شش پایه علوم تجربی ابتدایی دارای فقط دختر، فقط پسران؟
- ۲- در کتاب‌های علوم تجربی هر پایه، تعداد تصاویر دارای دختر بیشتر است یا تعداد تصاویر دارای پسر؟
- ۳- تعداد تصاویر دختر و پسر با توجه به افزایش پایه تحصیلی چگونه است؟

## ۴- بیشتر دانش‌آموزان موجود در تصاویر کتب مذکور دختر هستند یا پسر؟

## روش پژوهش

مطالعه حاضر روش تحقیق توصیفی و با روش تحلیل محتوای کمی است. در این روش از آمار و ارقام استفاده شده تا دید کلی نسبت به موضوع ارائه دهد؛ اطلاعات و ارقام تمامی دروس کتاب علوم تجربی هر پایه تحصیلی در جدول مربوطه، طبقه‌بندی و کدگذاری شده‌اند. (نوریان، ۱۳۹۵). جامعه آماری تصاویر دارای دانش‌آموز در کتب درسی علوم تجربی ابتدایی در تمامی شش پایه در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ است. نمونه آماری برابر با جامعه آماری است. واحد تحلیل تصویر است (نوریان، ۱۳۹۵). در این پژوهش فقط دانش‌آموزان مورد بررسی قرار گرفته‌اند و از افراد بزرگسال صرف نظر شده است. در پایان به منظور ارائه بهتر و تسهیل‌تر نتایج از جدول و نمودار استفاده شده است.

## یافته‌ها

با توجه به اینکه هدف در این پژوهش بررسی عدالت جنسیتی در دانش‌آموزان بوده است، تنها تصاویر دارای دانش‌آموز بررسی شده‌اند و از تصاویری که فقط دارای بزرگسال هستند، صرف نظر شده است. منظور از تصاویر عکس‌ها و نقاشی است.

جدول شماره ۱: راهنما

| مقوله | A                                   | B                           | C                          | D                         | E                        |
|-------|-------------------------------------|-----------------------------|----------------------------|---------------------------|--------------------------|
| مفهوم | تعداد تصاویر دارای هم دختر و هم پسر | تعداد تصاویر دارای فقط دختر | تعداد تصاویر دارای فقط پسر | تعداد دختران در کل تصاویر | تعداد پسران در کل تصاویر |

در مقوله A تصاویری شمارش شده که هم دختر و هم پسر دارند.

در مقوله B تصاویر دارای فقط دختر شمارش شده است بدون در نظر گرفتن تعداد دختران موجود در تصاویر اما در مقوله D تعداد دختران موجود در تصاویر شمارش شده است. در مقوله C تصاویر دارای فقط پسر شمارش شده است بدون در نظر گرفتن تعداد پسران موجود در تصاویر اما در مقوله E تعداد پسران موجود در تصاویر شمارش شده است.

مقوله های D و E بدین منظور بررسی شده اند که تفاوت تعداد دانش آموزان دختر و پسر در تصاویر مشخص شود و قضاوت دقیق و عادلانه تری بدست آید.  
چند درصد از کل تصاویر کتاب علوم پایه اول ابتدایی دارای هم دختر و هم پسر، فقط دختر، فقط پسر می باشد؟  
چند درصد از دانش آموزان موجود در تصاویر دختر، پسر می باشد؟

جدول شماره ۲: نتایج تحلیل محتوای تصاویر کتاب علوم پایه اول ابتدایی از لحاظ جنسیت افراد

| عنوان | جلد | فهرست | مقدمه | شماره درس |   |   |   |   |    |   |   |   |    |    |    |    | مجموع |    |         |      |      |
|-------|-----|-------|-------|-----------|---|---|---|---|----|---|---|---|----|----|----|----|-------|----|---------|------|------|
|       |     |       |       | ۱         | ۲ | ۳ | ۴ | ۵ | ۶  | ۷ | ۸ | ۹ | ۱۰ | ۱۱ | ۱۲ | ۱۳ |       | ۱۴ | فراوانی | درصد |      |
| A     | ۱   | -     | -     | -         | - | - | - | - | -  | - | - | - | -  | -  | ۱  | ۱  | -     | -  | -       | ۴    | ۵/۴  |
| B     | -   | ۲     | ۲     | ۵         | ۲ | ۳ | ۵ | - | ۵  | ۵ | ۵ | ۵ | ۴  | -  | ۱  | -  | ۱     | -  | -       | ۴۰   | ۵۱/۳ |
| C     | -   | -     | -     | -         | ۱ | ۱ | ۴ | - | ۴  | - | ۲ | ۴ | ۱  | ۱  | -  | ۳  | ۱     | ۲  | -       | ۳۴   | ۴۳/۵ |
| D     | ۱   | ۳     | ۵     | ۱۴        | ۴ | ۸ | ۶ | - | ۶  | ۸ | ۶ | ۶ | ۶  | ۱۴ | -  | ۳  | -     | ۳  | -       | ۸۰   | ۵۰   |
| E     | ۲   | -     | -     | -         | ۳ | ۱ | ۵ | - | ۱۰ | - | ۳ | ۵ | ۱  | ۳  | -  | ۳۶ | ۱۴    | ۳  | -       | ۸۰   | ۵۰   |

براساس یافته ها در جدول شماره ۲، در کتاب علوم سال اول ابتدایی، ۵,۴٪ تصاویر هم دختر و هم پسر دارد و ۵۱,۲٪ تصاویر فقط دختر و ۴۳,۵٪ تصاویر فقط پسر دارد و ۵۰٪ از کل دانش آموزان موجود در تصاویر دختر و ۵۰٪ پسر است.

بطور مثال در درس دهم کتاب علوم سال اول ابتدایی تعداد تصاویر دارای هم دختر و هم پسر ۱ و تعداد تصاویر دارای فقط دختر ۴ و تعداد تصاویر دارای فقط پسر ۳ تا است و تعداد دختران در کل تصاویر ۱۴ و تعداد پسران در کل تصاویر درس دهم ۱۴ تا است.

چند درصد از کل تصاویر کتاب دوم پایه ابتدایی دارای هم دختر و هم پسر، فقط دختر، فقط پسر می باشد؟



چند درصد از دانش آموزان در کل تصاویر دختر، پسر می باشد؟

جدول شماره ۳: نتایج تحلیل محتوای تصاویر کتاب علوم پایه دوم ابتدایی از لحاظ جنسیت افراد

| مجموع | شماره درس |         |    |    |    |    |    |   |    |   |    |   |   |   |    | مقدمه | فهرست | جلد | عنوان |
|-------|-----------|---------|----|----|----|----|----|---|----|---|----|---|---|---|----|-------|-------|-----|-------|
|       | درصد      | فراوانی | ۱۴ | ۱۳ | ۱۲ | ۱۱ | ۱۰ | ۹ | ۸  | ۷ | ۶  | ۵ | ۴ | ۳ | ۲  |       |       |     |       |
| ۴/۶   | ۳         | -       | -  | -  | ۱  | -  | -  | - | -  | - | ۱  | - | - | - | -  | ۱     | -     | -   | A     |
| ۴۶/۱  | ۳۰        | -       | ۲  | ۲  | ۲  | -  | ۲  | ۲ | ۱  | ۲ | ۳  | - | - | ۳ | ۴  | -     | ۶     | ۱   | B     |
| ۴۹/۲  | ۳۲        | ۱       | ۲  | -  | ۴  | -  | ۲  | - | ۴  | ۲ | ۳  | - | ۱ | ۲ | -  | ۳     | ۸     | -   | C     |
| ۴۴/۳  | ۹۰        | -       | ۴  | ۱۳ | ۷  | -  | ۳  | ۳ | ۲  | ۴ | ۱۵ | - | - | ۷ | ۲۰ | ۱     | ۸     | ۲   | D     |
| ۵۵/۶  | ۱۱۳       | ۱       | ۲۵ | -  | ۱۱ | -  | ۷  | - | ۲۷ | ۸ | ۵  | - | - | ۵ | ۲  | ۱۳    | ۹     | -   | E     |

براساس یافته‌ها در جدول شماره ۳، در کتاب علوم سال دوم ابتدایی، ۴,۶٪ تصاویر هم دختر و هم پسر دارد، ۴۶,۱٪ تصاویر فقط دختر و ۴۹,۲٪ تصاویر فقط پسر دارد و ۴۴,۳٪ از کل دانش آموزان موجود در تصاویر دختر و ۵۵,۶٪ پسر است.

بطور مثال در درس یازدهم کتاب علوم سال دوم ابتدایی تعداد تصاویر دارای هم دختر و هم پسر ۱ و تعداد تصاویر دارای فقط دختر ۲ و تعداد تصاویر دارای فقط پسر ۴ تا است و تعداد دختران در کل تصاویر ۷ و تعداد پسران در کل تصاویر درس یازدهم ۱۱ تا است.

چند درصد از کل تصاویر کتاب علوم پایه سوم ابتدایی دارای هم دختر و هم پسر، فقط دختر، فقط پسر می باشد؟

چند درصد از دانش آموزان در کل تصاویر دختر، پسر می باشد؟

جدول شماره ۴: نتایج تحلیل محتوای تصاویر کتاب علوم پایه سوم ابتدایی از لحاظ جنسیت

| عنوان | جلد | فهرست | مقدمه | شماره درس |   |   |   |   |   |   |   |   |    |    |    |    | مجموع |      |         |
|-------|-----|-------|-------|-----------|---|---|---|---|---|---|---|---|----|----|----|----|-------|------|---------|
|       |     |       |       | ۱         | ۲ | ۳ | ۴ | ۵ | ۶ | ۷ | ۸ | ۹ | ۱۰ | ۱۱ | ۱۲ | ۱۳ |       | ۱۴   | فراوانی |
| A     | -   | -     | -     | -         | - | - | - | - | - | - | - | - | -  | -  | -  | -  | -     | ۱    | ۱/۴     |
| B     | ۱   | ۲     | ۲     | ۵         | ۲ | ۳ | ۵ | ۱ | ۱ | - | ۱ | ۵ | ۵  | ۴  | -  | ۱  | -     | ۳۷   | ۵۲/۱    |
| C     | ۱   | -     | -     | -         | - | ۱ | ۱ | ۱ | ۴ | ۲ | - | ۱ | -  | ۱۵ | ۴  | -  | ۳۳    | ۶۴/۴ |         |
| D     | ۳   | ۳     | ۵     | ۱۵        | ۴ | ۴ | ۴ | ۳ | ۲ | - | ۳ | ۸ | ۸  | ۱۱ | -  | ۳  | -     | ۷۳   | ۴۵/۹    |
| E     | ۲   | -     | -     | -         | - | ۳ | ۸ | ۳ | ۶ | ۳ | - | ۹ | -  | ۳۵ | ۱۴ | -  | ۳     | ۸۶   | ۵۴/۱    |

براساس یافته‌ها در جدول شماره ۴ در کتاب علوم سال سوم ابتدایی، ۱،۴٪ تصاویر هم دختر و هم پسر دارد، ۵۲،۱٪ تصاویر فقط دختر و ۴۶،۴٪ تصاویر فقط پسر دارد و ۴۵،۹٪ از کل دانش آموزان موجود در تصاویر دختر و ۵۴٪ پسر است.

بطور مثال در درس چهارم کتاب علوم سال سوم ابتدایی تعداد تصاویر دارای هم دختر و هم پسر ۱ و تعداد تصاویر دارای فقط دختر ۵ و تعداد تصاویر دارای فقط پسر ۴ تا است و تعداد دختران در کل تصاویر ۴ و تعداد پسران در کل تصاویر درس چهارم ۶ تا است.

چند درصد کل تصاویر کتاب علوم پایه چهارم ابتدایی دارای هم دختر و هم پسر، فقط دختر، فقط پسر می باشد؟

چند درصد از دانش آموزان در کل تصاویر دختر، پسر می باشد؟

جدول شماره ۵: نتایج تحلیل محتوای تصاویر کتاب علوم پایه چهارم ابتدایی از لحاظ جنسیت

| عنوان | جلد | فهرست | مقدمه | شماره درس |   |   |    |   |   |   |    |   |    |    | مجموع |    |    |         |
|-------|-----|-------|-------|-----------|---|---|----|---|---|---|----|---|----|----|-------|----|----|---------|
|       |     |       |       | ۱         | ۲ | ۳ | ۴  | ۵ | ۶ | ۷ | ۸  | ۹ | ۱۰ | ۱۱ |       | ۱۲ | ۱۳ | فراوانی |
| A     | -   | -     | -     | -         | - | ۲ | -  | - | - | - | -  | - | -  | -  | -     | -  | ۲  | ۷/۱     |
| B     | ۱   | -     | -     | -         | ۱ | - | ۴  | - | ۱ | - | -  | - | -  | -  | ۲     | ۱  | ۲  | ۴۲/۸    |
| C     | -   | -     | -     | -         | ۱ | - | ۱  | - | ۱ | - | -  | - | -  | ۲  | ۶     | -  | ۱۴ | ۵۰      |
| D     | ۱   | -     | -     | -         | ۴ | - | ۱۳ | - | ۱ | - | -  | - | -  | ۳  | -     | ۹  | ۳۸ | ۴۸/۱    |
| E     | -   | -     | -     | -         | ۱ | - | ۸  | - | ۱ | - | ۱۱ | - | -  | ۱۱ | ۲     | -  | ۴۱ | ۵۱/۸    |

براساس یافته‌ها در جدول شماره ۵، در کتاب علوم سال چهارم ابتدایی، ۷,۱٪ تصاویر هم دختر و هم پسر دارد، ۴۲,۸٪ تصاویر فقط دختر و ۵۰٪ تصاویر فقط پسر دارد و ۴۸,۱٪ از کل دانش آموزان موجود در تصاویر دختر و ۵۱,۸٪ پسر است.

بطور مثال در درس سوم کتاب علوم سال چهارم ابتدایی تعداد تصاویر دارای هم دختر و هم پسر ۲ و تعداد تصاویر دارای فقط دختر ۴ و تعداد تصاویر دارای فقط پسر ۱ تا است و تعداد دختران در کل تصاویر ۱۳ و تعداد پسران در کل تصاویر درس سوم ۸ تا است.

چند درصد از کل تصاویر کتاب علوم پنجم ابتدایی دارای دختر و پسر، فقط دختر، فقط پسر می باشد؟

چند درصد از دانش آموزان در کل تصاویر دختر، پسر می باشد؟

جدول شماره ۶: نتایج تحلیل محتوای تصاویر کتاب علوم پنجم ابتدایی از لحاظ جنسیت افراد

| عنوان | جلد | فهرست | مقدمه | شماره درس |   |   |   |   |   |    |    |    |    |    |    | مجموع |         |      |
|-------|-----|-------|-------|-----------|---|---|---|---|---|----|----|----|----|----|----|-------|---------|------|
|       |     |       |       | ۱         | ۲ | ۳ | ۴ | ۵ | ۶ | ۷  | ۸  | ۹  | ۱۰ | ۱۱ | ۱۲ |       | فراوانی | درصد |
| A     | -   | -     | -     | -         | - | - | - | - | - | -  | -  | -  | -  | -  | -  | -     | ۰       | ۰    |
| B     | -   | -     | -     | -         | - | - | ۲ | ۴ | ۲ | ۴  | ۲  | -  | -  | -  | -  | -     | ۱۴      | ۳۰/۴ |
| C     | ۱   | -     | -     | -         | ۳ | - | - | - | - | ۸  | ۱۲ | ۱  | ۲  | ۴  | -  | ۱     | ۳۲      | ۳۹/۵ |
| D     | -   | -     | -     | -         | - | - | ۸ | ۴ | ۸ | -  | -  | -  | -  | -  | -  | ۲     | ۳۰      | ۳۲/۹ |
| E     | ۱   | -     | -     | -         | - | - | - | - | - | ۱۲ | ۱۲ | ۱۳ | ۱۱ | ۱۰ | -  | ۲     | ۶۱      | ۶۷/۱ |

براساس یافته‌ها در جدول شماره ۶، در کتاب علوم سال پنجم ابتدایی، تصویری که هم دختر و هم پسر داشته باشد، وجود ندارد و ۳۰,۴٪ تصاویر فقط دختر و ۶۹,۵٪ تصاویر فقط پسر دارد و ۳۲,۹٪ از کل دانش آموزان موجود در تصاویر دختر و ۶۷٪ پسر است.

بطور مثال در درس یازدهم کتاب علوم سال پنجم ابتدایی تعداد تصاویر دارای هم دختر و هم پسر ۰ و تعداد تصاویر دارای فقط دختر ۱ و تعداد تصاویر دارای فقط پسر ۱ است و تعداد دختران در کل تصاویر ۱ و تعداد پسران در کل تصاویر درس دهم ۲ است.

چند درصد از کل تصاویر کتاب علوم ششم ابتدایی دارای دختر و پسر، فقط دختر، فقط پسر می باشد؟

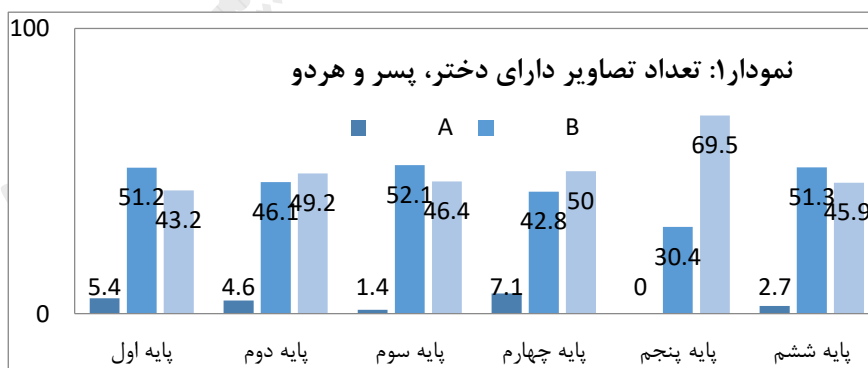
چند درصد از دانش آموزان در کل تصاویر دختر، پسر می باشد؟

جدول شماره ۷: نتایج تحلیل محتوای تصاویر کتاب علوم پایه ششم ابتدایی از لحاظ جنسیت افراد

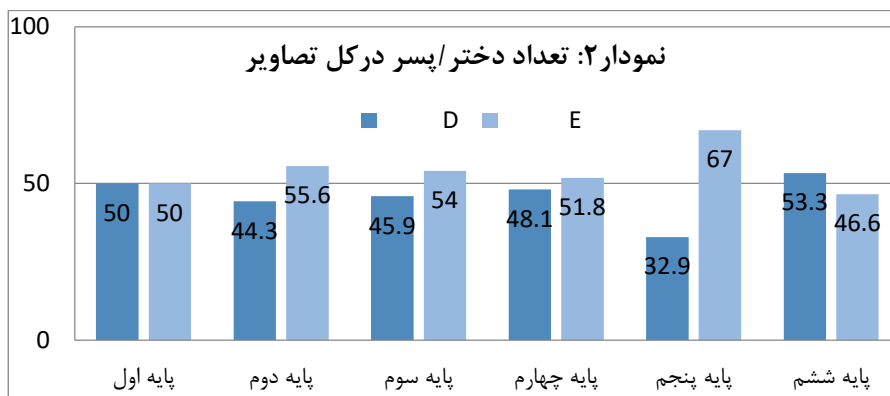
| عنوان | جلد | فهرست | مقدمه | شماره درس |   |   |   |    |   |    |   |   |    |    | مجموع |    |    |      |
|-------|-----|-------|-------|-----------|---|---|---|----|---|----|---|---|----|----|-------|----|----|------|
|       |     |       |       | ۱         | ۲ | ۳ | ۴ | ۵  | ۶ | ۷  | ۸ | ۹ | ۱۰ | ۱۱ |       | ۱۲ | ۱۳ | ۱۴   |
| A     | -   | -     | -     | -         | - | - | - | -  | - | -  | - | - | -  | -  | -     | -  | ۱  | ۲/۷  |
| B     | -   | -     | -     | -         | - | - | - | ۱  | ۴ | ۲  | ۶ | ۳ | ۱  | -  | -     | -  | ۱۹ | ۵۱/۳ |
| C     | -   | -     | -     | -         | - | ۱ | - | -  | ۴ | ۴  | ۲ | - | -  | -  | -     | ۲  | ۱۷ | ۴۵/۹ |
| D     | -   | -     | -     | -         | - | - | ۲ | ۱۰ | ۴ | ۶  | ۶ | ۱ | -  | -  | -     | -  | ۳۲ | ۵۳/۳ |
| E     | -   | -     | -     | -         | - | ۱ | - | -  | ۴ | ۱۱ | ۲ | - | -  | -  | -     | ۲  | ۲۸ | ۴۶/۶ |

براساس یافته‌ها در جدول شماره ۷، در کتاب علوم سال ششم ابتدایی، ۲,۷٪ تصاویر هم دختر و هم پسر دارد، ۵۱,۳٪ تصاویر فقط دختر و ۴۵,۹٪ تصاویر فقط پسر دارد و همچنین ۵۳,۳٪ از کل دانش آموزان موجود در تصاویر دختر و ۴۶,۶٪ پسر می‌باشد.

بطور مثال در درس سیزدهم کتاب علوم سال ششم ابتدایی تعداد تصاویر دارای هم دختر و هم پسر ۱ و تعداد تصاویر دارای فقط دختر ۲ و تعداد تصاویر دارای فقط پسر ۳ تا است و تعداد دختران در کل تصاویر ۳ و تعداد پسران در کل تصاویر درس دهم ۷ تا است.



نمودار ۱: تعداد تصاویر دارای فقط دختر یا پسر یا هر دو در هر پایه تحصیلی



نمودار ۲: تعداد دختران و پسران در کل تصاویر هر پایه تحصیلی

جدول ۸: درصد مقوله های در هر پایه

| درصد پایه  | A%   | B%    | C%    | D%    | E%    |
|------------|------|-------|-------|-------|-------|
| پایه اول   | ۵,۴  | ۵۱,۲  | ۴۳,۲  | ۵۰    | ۵۰    |
| پایه دوم   | ۴,۶  | ۴۶,۱  | ۴۹,۲  | ۴۴,۳  | ۵۵,۶  |
| پایه سوم   | ۱,۴  | ۵۲,۱  | ۴۶,۴  | ۴۵,۹  | ۵۴    |
| پایه چهارم | ۷,۱  | ۴۲,۸  | ۵۰    | ۴۸,۱  | ۵۱,۸  |
| پایه پنجم  | ۰    | ۳,۴   | ۶۹,۵  | ۳۲,۹  | ۶۷    |
| پایه ششم   | ۲,۷  | ۵۱,۳  | ۴۵,۹  | ۵۳,۳  | ۴۶,۶  |
| میانگین کل | ۳,۶۵ | ۴۵,۶۵ | ۵۰,۷۵ | ۴۵,۷۵ | ۵۴,۱۶ |

## بحث و نتیجه گیری

صاحب نظران معتقدند پنج منبع برای توسعه نیازهای انسانی وجود دارد، آموزش و پرورش، تغذیه و سلامت، محیط زیست، اشتغال، آزادی سیاسی و اقتصادی، که در بین آنها اصلی ترین و اساسی ترین منبع رشد و توسعه‌ی نیروی انسانی که در کلیه کشورها باید مورد توجه قرار

گیرد، آموزش و پرورش است (عابدینی بلترک ولیاقت دار و منصوره، ۱۳۹۳). هر دوره‌ی تحصیلی ویژگی‌هایی دارد که سیاست‌های مشخص هر دوره‌ی سنی را مشخص می‌کند. دوره ابتدایی به عنوان نقش‌قائده هرم در تمامی دوره‌های تحصیلی، می‌تواند دورنمای مشخصی از چگونگی برنامه‌ریزی به‌منظور تربیت نیروی‌های متخصص و کارآمد ایجاد کند (رضوی و نظرعلی، ۱۳۸۶). از آنجاییکه سیستم آموزش و پرورش کشور ایران محتوای برنامه درسی موضوع مدار و کتاب محور دارد، کتاب‌های درسی در این نظام آموزشی نقش بسیار برجسته‌ای و حیاتی در رشد و توسعه‌ی دانش‌آموزان به عهده دارند (میراشتیانی، ۱۳۸۵). پس برنامه ریزان درسی وظیفه سنگینی برعهده دارند زیرا محتوای کتب درسی باید مورد تحلیل و بازنگری قرارگیرند تا هم با نیازهای فراگیران هماهنگ شود، هم با نیازهای جامعه و فلسفه اجتماعی و هنجارهای جامعه همسان باشد و هم اهداف آموزشی رافراهم آورد (حبیبی بردبری و رئیس‌ی شیخ ویسی و محمدی، ۱۳۹۶). این واقعیت باعث شده‌است که صاحب‌نظران و پژوهشگران، محتوای آموزشی دوره‌های تحصیلی را با توجه به نیازهای فراگیران تحلیل و بررسی کنند که این تحلیل و بررسی‌ها، مولفان و برنامه‌ریزان کتب درسی را جهت اتخاذ تصمیمات صحیح در تهیه و تدوین کتب درسی از جمله کتب علوم تجربی دوره ابتدایی یاری می‌نماید (عریضی و عابدی، ۱۳۸۲). مدرسه نهادی است که نقش آن، آموزش ارزش‌ها و قواعد اجتماعی زمانه و جامعه به کودکان است. حضور تبعیض جنسیتی در کتب درسی بازتاب دهنده پیش‌داوری‌های جامعه است که می‌تواند تبعیض جنسیتی به زنان و دختران را تقویت کند. لذا با تفکیک دنیای زن و مرد و شقه کردن ارزش‌های انسانی و به عبارتی دوقطبی کردن دنیای انسانی به اعتبار اینکه زنان مظهر عطوفت و لطافت و مردان مظهر اقتدار و دانایی اند، انسان‌ها همیشه در جهانی تک‌بعدی خواهند زیست (آب روشن و ارجمندی، ۱۳۹۱).

در سال‌های اخیر با توجه به تغییرات مهمی که در کتب درسی و مواد درسی دوره ابتدایی صورت گرفته‌است؛ در پژوهش حاضر تصاویر کتب درسی علوم شش پایه ابتدایی ۹۹-۹۸ مورد تحلیل قرار گرفت. بطور میانگین نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که در کتب علوم شش پایه ابتدایی، ۴۵٫۶۵ درصد از کل تصاویر مربوط به جنسیت دختر، ۵۰٫۷۵ درصد مربوط به جنسیت

پسر، ۳،۶۵ درصد مربوط به هر دو جنسیت است. همچنین، ۴۵،۷۵ درصد و ۵۴،۱۶ درصد از کل دانش‌آموزان موجود در تصاویر به ترتیب دختر و پسر است. در یک نگاه کلی نتایج پژوهش حاضر نشان داد که تصاویر کتب درسی علوم شش پایه ابتدایی بطور تقریباً یکسان به دختر و پسر پرداخته‌اند و تبعیض جنسیتی قابل توجهی مشاهده نشد. عدالت جنسیتی در کتب علوم شش پایه در سال ۹۸-۹۹ بیشتر رعایت شده است. این در حالی است که در پیشینه پژوهش، تبعیض جنسیتی در کتب درسی به وضوح مشاهده شد. بنابراین نتیجه پژوهش حاضر، متفاوت از نتایج پیشینه است و این بیانگر تغییرات مثبت و مؤثر کتب درسی در برقراری عدالت جنسیتی است.

بیشترین و کمترین عدالت جنسیتی از لحاظ تعداد دانش‌آموزان دختر و پسر به ترتیب در پایه اول و پنجم مشاهده شد همچنین بیشترین و کمترین عدالت جنسیتی از لحاظ تعداد تصاویر دارای دانش‌آموز، به ترتیب در پایه دوم و پنجم مشاهده شد که مورد دوم مشابه نتایج پژوهش بازنمایی کلیشه‌های جنسیتی در کتاب‌های فارسی دوره‌ی پنج ساله‌ی ابتدایی است؛ که در آن بیشترین و کمترین تبعیض جنسیتی در بین کتب فارسی ابتدایی از لحاظ متون و تصاویر به ترتیب کتاب پنجم و دوم ابتدایی بود (آبروشن، ارجمندی، ۱۳۹۱).

از آنجایی که فراوانی تصاویری که دارای هم دختر و هم پسر باشد، بسیار کم بود؛ بر آموزش و پرورش و آگاهی‌بخشی تعامل و ارتباط اجتماعی سالم و سازنده مبتنی بر شرع و منطق و عرف اجتماعی دختران و پسران با یکدیگر در تصاویر کتب مذکور توجه نشده‌است؛ و این غفلت اثرات منفی در نقش و رفتار آن‌ها در جامعه خواهد داشت؛ بیشترین و کمترین توجه به مورد مذکور به ترتیب در پایه اول و پنجم مشاهده شد. تاکنون هیچ پژوهشی در ارتباط با آموزش و آگاهی‌بخشی تعامل و ارتباط اجتماعی بین دو جنسیت بر اساس شرع و منطق و عرف اجتماعی در کتب ابتدایی صورت نگرفته‌است.

با توجه به تاثیرپذیری و نقش‌پذیری دانش‌آموزان از کتب درسی، لازم است کتاب علوم تجربی پایه پنجم ابتدایی از لحاظ برقراری عدالت جنسیتی و کتاب علوم تجربی تمامی شش



پایه‌ی ابتدایی از لحاظ آموزش و پرورش و آگاهی‌بخشی مهارت‌های لازم همچون نحوه‌ی ارتباط مؤثر و مشارکت فعال، سازندگی و سازگاری بین دو جنسیت، در چهارچوب منطق و شرع و عرف اجتماعی به دانش‌آموزان ابتدایی جهت پیشگیری و رفع پیامدهای نامطلوب؛ مورد بازبینی مجدد قرار گیرد.

### منابع و مآخذ

- آب روشن، مصطفی؛ ارجمندی، صدیقه. (۱۳۹۱). بازنمایی کلیشه‌های جنسیتی در کتاب‌های فارسی دوره پنج‌ساله ابتدایی. جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، (۳)، صص ۷-۳۹.
- آتشک، محمد؛ توفان، محوش؛ احمدی، امینه. (۱۳۹۱). تحلیل کمی محتوای کتاب‌های فارسی از منظر اهداف اخلاقی مصوب دوره ابتدایی. فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، (۴)، صص ۱-۱۰.
- استاد حسنلو، حسین؛ فرجی خیاوی، زلیخا؛ شکراللهی، رقیه. (۱۳۹۱). تحلیل محتوای کتاب‌های علوم تجربی چهارم و پنجم براساس اهداف آموزشی مریل. پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، (۶)، صص ۱۱۶-۱۳۰.
- اسلامی هرندی، فاطمه؛ کریمی، فریبا؛ نادى، محمدعلی. (۱۳۹۷). طراحی مدل عدالت آموزشی جهت نظام آموزش و پرورش رسمی و عمومی و اعتباریابی آن. مسائل کاربردی تعلیم و تربیت، صص ۷-۲۸.
- افشانی، سیدعلی رضا؛ عسکری ندوشن، عباس؛ فاضل نجف آبادی، سمیه. (۱۳۸۸). بازتولید نقش‌های جنسیتی در کتاب‌های فارسی اول ابتدایی. پژوهش زنان، (۱)، صص ۸۷-۱۰۷.
- بابادی عکاشه، زهرا؛ شریف، سید مصطفی؛ جمشیدیان، عبدالرسول. (۱۳۸۷). تامین و گسترش برابری فرصت‌ها و عدالت آموزشی در آموزش و پرورش استان فارس. راه اجتماعی، (۳۷)، صص ۲۸۷-۳-۵.
- ترکاشوند، سینا؛ کشاورز، سوسن؛ صالحی، اکبر؛ میرزاحمدی، محمدحسن. (۱۳۹۷). تبیین ملزومات معرفت‌شناختی عدالت از دیدگاه فارابی به منظور استخراج دلالت‌های آن در عرصه عدالت تربیتی. مطالعات معرفتی در دانشگاه آزاد، (۳)، صص ۳۸۱-۴۰۴.
- جعفری هرندی، رضا. (۱۳۹۷). تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی علوم تجربی در دوره ابتدایی ایران براساس مولفه‌های تفکر ادواردو بونو. اندیشه‌های نوین تربیتی، (۳)، صص ۱۳۷-۱۶۳.

- حبیبی بردبری، رضا؛ رئیسی شیخ ویسی، احمد؛ محمدی، علیزمان. (۱۳۹۶). تحلیل محتوای ارتباط بین تصاویر و متن نوشتاری کتاب درسی علوم تجربی پایه ششم ابتدایی. دوفصلنامه پویا در آموزش علوم تربیتی و مشاوره، ۳(۶)، صص ۹۴-۱۱۲.
- رضوی، آمنه؛ نظرعلی، پروانه. (۱۳۸۶). تحلیل محتوای کتاب تربیت بدنی (۱) اول دبستان آموزش و پرورش ۱۳۷۹. پژوهش در علوم ورزشی، (۱۱)، صص ۱۵-۲۸.
- سمیعی درونه، رضا. (۱۳۹۴). اصول و اهداف آموزش و پرورش. دومین کنفرانس روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شادگان.
- عابدینی بلترک، میمنت؛ لیاقتدار، محمد جواد؛ منصوری، سیروس. (۱۳۹۳). بازنمایی نقش های جنسیتی در کتاب های درسی سال ششم دوره ابتدایی. فصلنامه علمی-پژوهشی زن و جامعه، ۵(۴)، صص ۱۹-۳۴.
- عریضی، حمیدرضا؛ عابدی، احمد. (۱۳۸۲). تحلیل محتوای کتاب های درسی دوره ی ابتدایی برحسب سازه انگیزه ی پیشرفت. فصلنامه نوآوری های آموزشی، (۵)، صص ۲۹-۵۲.
- فلاح یخدانی، فائزه؛ اخوات، علی محمد؛ ناظمی اردکانی، بتول. (۱۳۹۵). فراتحلیل فلسفه وجودی درس علوم تجربی در مقطع ابتدایی. دومین کنفرانس بین المللی پژوهش های کاربردی در علوم تربیتی و مطالعات رفتاری و آسیب های اجتماعی ایران.
- محمدتقی نژاد، رعنا؛ قاسمی، وحید؛ رضاعلی، نوروزی. (۱۳۹۴). تحلیل محتوای مقایسه ای تصاویر کتاب های درسی ایران و سوریه با تاکید بر نابرابری های جنسیتی. جامعه شناسی کاربردی، (۱)، صص ۱۷-۳۸.
- منصوریف سیروس؛ مرزوقی، رحمت اله. (۱۳۹۲). بررسی عدالت جنسی در محتوای برنامه درسی دوره ابتدایی گامی برای تغییر برنامه درسی با رویکرد جنسی. همایش ملی تغییر برنامه درسی دوره های آموزش و پرورش.
- نظری منظم، هادی؛ موسوی، سیدرضا. (۱۳۹۵). نقد و بررسی نقش آموزشی تصویر در کتاب های آموزش زبان عربی به غیر عرب زبان ها (بررسی موردی: کتاب تاریخ الأدب العربی، اثر حنا الفاخوری). پژوهش و انتشار کتب دانشگاهی، (۳۹)، صص ۲۶-۴۴.
- نوریان، محمد. (۱۳۸۹). تحلیل برنامه درسی دوره ابتدایی ایران. تهران: نشرگوش نو
- نوریان، محمد. (۱۳۹۵). راهنمای عملی تحلیل محتوای کمی و کیفی کتاب های درسی دوره ابتدایی. تهران: نشر شورا.
- نوغانی دخت بهمنی، محسن؛ محمدی، فردین. (۱۳۹۴). گرایش به ارتباط با جنس مخالف: مطالعه ای در باب نوجوانان پسر مشهدی. مسائل اجتماعی ایرن، (۱)، صص ۱۶۳-۱۸۴.

- نوغانی، محسن؛ رحمتی محمودی، شهربانو. (۱۳۸۹). تحلیل محتوای کلیشه های جنسیتی در کتب درسی دوره ابتدایی، اولین همایش ملی آموزش زبان فارسی و زبان شناسی دانشگاه فردوسی .
- هدایتی، مهنوش؛ قائدی، یحیی؛ شفیع آبادی، عبدالله، یونسی، غلامرضا. (۱۳۸۹). کودکان متفکر روابط میان فردی موثر - مطالعه تحقیق پیرامون تأثیر برنامه «فلسفه برای کودک» بر ارتباطات اجتماعی کودک. تفکر و کودک، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، (۱)، صص ۱۲۵-۱۴۵.